

Estudi diacrònic de la Cubeta de Mora (Ribera d'Ebre, Tarragona) des d'època tardorepublicana a l'antiguitat tardana

Jaume Noguera Guillén*

Resumen

Las prospecciones arqueológicas en el curso inferior del río Ebro, concretamente en la cubeta de Móra (Ribera d'Ebre, Tarragona) han permitido identificar una serie de yacimientos de época romana. Un análisis exhaustivo de esta nueva documentación nos permite presentar un cuadro evolutivo del poblamiento rural, a la vez que proponemos diferentes modelos de ocupación del espacio y su posible interpretación histórica.

Résumé

Les prospections archéologiques menées à terme dans la région du cours inférieur du fleuve Ebre, plus précisément à la cuvette de Móra (Ribera d'Ebre, Tarragona), ont permis d'identifier une série de sites d'époque romaine. Une analyse approfondie de cette nouvelle documentation nous permet de présenter un tableau évolutif du peuplement rural, et de proposer quelques modèles d'occupation de l'espace et une esquisse d'interprétation historique.

INTRODUCCIÓ

Aquest treball és un resum d'una part de la memòria de llicenciatura amb el títol "Evolució del poblament de la foia de Móra des del Bronze final a l'Antiguitat Tardana: anàlisi i evolució del territori", on es pot trobar un inventari minuciós de les dades referents a cada jaciment, dibuix dels materials, etc., però que per evidents raons d'espai ens és impossible reproduir. Per qualsevol consulta existeix un exemplar dipositat en la biblioteca d'arqueologia de la Universitat de Barcelona.

El següent estudi es fonamenta, bàsicament, en la informació subministrada per les prospeccions desenvolupades en el curs inferior de l'Ebre durant l'any 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990). Malgrat que els límits geogràfics d'aquestes prospeccions van abastar un territori molt més extens, la foia o cubeta de Móra, contrada compresa entre l'estret de Barrufemes, al sud, i el Pas de l'A-

se, al nord, apareix com una àrea d'estudi privilegiada, tant per les seves condicions naturals com pel nombre d'informació arqueològica disponible, ja que és una zona que es pot delimitar molt fàcilment mitjançant uns criteris geogràfics clars i uniformes, i que alhora presenta un volum raonable de documentació arqueològica per tal de desenvolupar el nostre treball.

L'objectiu és intentar aconseguir definir els diferents models d'ocupació de l'espai des d'època tardorepublicana fins a l'antiguitat tardana, és a dir, realitzar un estudi diacrònic que permeti caracteritzar els canvis, l'evolució i els diferents patrons de distribució del poblament i les seves possibles causes.

Òbviament, la metodologia del treball contempla l'anàlisi del territori des d'altres vessants, totalment imprescindibles, com per exemple les característiques orogràfiques, disponibilitat d'explotació econòmica, fotografia aèria, cartogra-

* Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia. Universitat de Barcelona. C/ Baldiri Reixac, s/n. E-08028 Barcelona.

Figura 1. Fotografia satèl·lit del curs inferior del riu Ebre, amb la localització exacta de la zona estudiada en l'article, la cubeta de Móra.

fia, geologia, vies de comunicació, etc. En la vessant arqueològica s'ha analitzat la documentació aportada per les excavacions i prospeccions, tant modernes com antigues, i, sempre que ha estat possible, s'han visitat els jaciments corresponents, prenent les dades necessàries per qualsevol estudi territorial, com la dispersió dels materials, superfície potencial, intervisibilitat i abast visual, descripció de l'entorn, etc.

Evidentment partim de la base que l'activitat humana segueix unes determinades pautes o un cert ordre a l'hora d'organitzar-se sobre l'espai geogràfic, de manera que a partir d'un model determinat de distribució del poblament podem intentar inferir el sistema econòmic i social que el va provocar.

Un dels problemes més importants a l'hora d'intentar realitzar una anàlisi espacial ha estat, sens dubte, decidir quin mètode havíem d'utilitzar en cada moment. En qualsevol cas, hem renunciat expressament a l'aplicació dels polígons de

Thiessen, ja que el nostre territori, molt accidentat i compartimentat, s'allunya massa de l'aplicació ideal d'aquest model.

D'aquesta manera, hem optat per utilitzar models de poblament que tinguin en compte els escassos factors que podem controlar mínimament, com són, per exemple, la grandària dels jaciments, les característiques del territori que ocupen, la potencialitat dels seus recursos o la distància que els separa dels seus respectius veïns.

Així, creiem més versemblant aplicar determinats conceptes de la teoria del lloc central de Christaller o dels models de distribució de poblament de Kolb i Brunner, on es pressuposen distribucions jerarquizades amb els nuclis més importants en el centre d'un gran cercle, mentre que els nuclis subordinats es localitzen en la seva perifèria.

Evidentment existeixen diferents nivells de jerarquia. El primer el conformen les ciutats, mentre que els nivells successius són ocupats per nuclis agraris gradualment més reduïts, per acabar amb les estructures rurals primàries. Indubtablement, cal considerar el nostre territori d'estudi com a una microregió, on l'escala jeràrquica té, en general, unes dimensions menors, i on els nuclis més petits o primaris són més abundants.

En ocasions hem cregut convenient distorsionar aquests cercles ideals, tenint en compte la morfologia del terreny o la facilitat de les comunicacions, per tal d'aproximar-nos a una superfície més versemblant del territori d'influència directa de determinats jaciments.

Eventualment la manca de dades dificulta l'estudi d'un determinat període (tot i que, després d'una prospecció sistemàtica, l'absència de dades suggereix una manca d'ocupació). Quan ens trobem en aquestes circumstàncies, hem optat per limitar-nos a oferir la distribució dels jaciments i una possible explicació del procés històric en el qual s'enquadraren, però no ens hem arriscat a suggerir un patró d'ocupació del territori, senzillament per que fora una hipòtesi totalment impossible de contrastar.

Som conscients que el tipus d'anàlisi efectuat es limita a entendre la realitat històrica del passat en termes estrictament econòmics i, en algunes ocasions, socials, ja que estem relacionant en tot moment la possible població d'un jaciment amb la zona que versemblantment podia explotar. Queden molts aspectes sense aprofundir, com per exemple l'estructura política d'aquestes comunitats, el seu nivell cultural i tecnològic etc.,

els quals sens dubte també van influir decisivament en els models de distribució.

Per una altra part, els treballs de recerca que tenen com a base l'estudi del territori a partir del resultat de prospeccions arqueològiques, per molt intenses que aquestes siguin, indubtablement no poden substituir les dades obtingudes a través d'excavacions arqueològiques modernes. Ben al contrari, ha de ser a partir d'aquestes dades quan podrem plantejar-nos un rigorós estudi espacial.

En qualsevol cas, aquest estudi evolutiu del territori de la foia de Móra és una primera aproximació al problema, de cap manera una conclusió. Entenem la utilització de l'arqueologia espacial com un medi més per tal d'aproximar-nos a la solució dels problemes arqueològics, tot i que molt sovint aquest mateix instrument ens porta davant de nous interrogants. Potser és en aquest fet on radica la seva veritable utilitat, en fer-nos veure les llacunes i els problemes bàsics de la investigació arqueològica.

DESCRIPCIÓ DEL TERRITORI

La foia de Móra està situada al sudoest de la província de Tarragona, a la comarca de la Ribera d'Ebre. Es tracta d'una cubeta tancada per una sèrie d'elevacions calcàries a ambdues ribes de l'Ebre, però la característica principal de la foia de Móra és el traçat sinuós del riu Ebre, en direcció nord-sudoest, formant grans meandres a conseqüència de l'escàs desnivell que ha de salvar. El cabal del riu pràcticament no varia en el seu decurs per aquestes terres, ja que l'única aportació permanent la fa el riu Siurana. La resta d'afluents, com la riera de Comte, són en realitat rieres que només li aporten aigua després de les pluges. Per últim, existeixen nombrosos i profunds barrancs que desguassen en l'Ebre o en les anteriors rieres, que, tot i que pràcticament mai aporten aigua, donen al paisatge una peculiar fesomia i alhora són vies de pas natural des del riu cap a les terres altes.

Geomorfològicament la zona es caracteritza per l'aixecament dels materials triàsics i juràsics, que conformen les dues serralades que delimiten la cubeta; els materials oligocènics, poc plegats, constitueixen la perifèria, mentre que els materials miocènics ocupen el fons de la depressió, recoberts d'al·luvions i altres arrossegalls quaternaris. Aquest terreny quaternari es pot dividir en tres tipus de formacions geològiques, les quals semblen tenir una relació directa amb la distribució del poblament:

Figura 2. Localització dels actuals nuclis municipals de la foia de Móra, amb una distribució preferent a la riba esquerra del riu Ebre.

- Plana al·luvial (Fig. 2, 1), situada al fons de la cubeta i formada per una potent sedimentació de llims. És important observar que aquesta zona, tot i ser molt fèrtil agrícola, no és apte per a l'establiment humà a causa del perill de riudes, sobretot abans de la construcció dels embassaments a principis de segle.

- Glacis d'erosió (Fig. 2, 3), típica superfície d'erosió en un país àrid, desenvolupats a la base d'un relleu abrupte. Aquesta zona no és gaire adient per a l'agricultura ni per a l'establiment humà permanent, ja que només permet el cultiu de secà en unes condicions molt dures. Aquest cultiu sembla que només va iniciar-se en el segle passat amb els grans aterraments per a l'implantació de vinyes, en molts casos abandonades actualment.

- Terrasses fluvials sobre l'actual nivell del riu Ebre (Fig. 2, 2), cobertes per una capa de llims que permeten el cultiu de secà, més important en les zones més properes al riu Ebre i coincidint amb la desembocadura de petits barrancs. A això cal afegir que són indrets ben drenats i salvaguardats de les riudes, i que alhora són a tocar de la plana

al·luvial, rica en recursos (pesca, recol·lecció, agricultura de regadiu...). Aquestes característiques van fer d'aquestes plataformes un lloc d'hàbitat preferent durant l'antiguitat, tal i com ha quedat reflectit en el treball de recerca.

LES PROSPECCIONS

Sense entrar a valorar ni a definir el mètode i les tècniques utilitzades en les prospeccions de 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990, 165) és evident que, per raons diverses -per exemple, les zones planes i millor comunicades van ser ràpidament i fàcilment prospectades; en canvi les zones de relleu abrupte i d'accés difícil van exigir un gran esforç en temps i en persones, o el que és el mateix, un superior esforç econòmic-, no totes les àrees van ser prospectades amb la mateixa intensitat. Així, la zona als voltants del municipi de Ginestar té el grau de prospecció més elevat, fins al punt que podem assegurar que en aquesta àrea han estat localitzats quasi tots els jaciments existents, àdhuc els més reduïts. Aquest fet és conseqüència directa de les excavacions arqueològiques desenvolupades en aquest sector en els darrers anys, que naturalment obligaven a un coneixement previ dels voltants.

A continuació podem considerar que aproximadament tot el territori al sud de les poblacions de Móra d'Ebre i Móra la Nova situat entre les cotes de 30 i 80 metres. d'alçada ha estat intensament prospectat, essent difícil, però no impossible, que aparegui algun altre jaciment. La zona per sobre d'aquesta cota de 80 metres tindria un grau de prospecció mig, i en la qual probablement es podrien documentar altres nuclis, tot i que de molt reduïdes dimensions.

Per últim, les grans elevacions muntanyoses i la plana d'inundació del riu Ebre tindrien un grau d'intensitat de prospecció baix o molt baix, en la qual la informació disponible és pràcticament nul·la i on no sabem si existeixen altres jaciments. Dintre d'aquest grup, i amb plena coneixença de la seva importància, cal incloure una part de la conca del riu Siurana.

Una vegada situats els jaciments, a simple vista és observable una distribució desigual del poblament, ja que aquest és concentra a la riba esquerra de l'Ebre, cosa que curiosament continua sent una constant, ja que la majoria del nuclis municipals actuals també es concentren a la riba esquerra del riu. És difícil explicar aquesta diferent densitat de poblament, però potser cal pensar en una major superfície conreable en aquest sector, o

en unes terres agrícolament més riques o més fàcilment irrigables, donada l'abundància de barrancs i rierols procedents de la serra de Tivissa, on la pluja és més habitual.

Gran part dels jaciments d'època romana acostumen a trobar-se junt a restes de cases rurals o fins i tot al costat de les xarxes viàries modernes o dels nuclis de població actuals. Aquesta superposició sovint facilita la localització d'aquest tipus d'assentaments, però en ocasions també provoca la seva destrucció.

ANÀLISI ESPACIAL I EVOLUCIÓ DEL TERRITORI

ÈPOCA TARDOREPUBLICANA

A finals del segle III aC, i com a conseqüència de la derrota cartaginesa en la Segona Guerra Púnica, el nord-est peninsular va quedar sota el control romà. Així, els anys transcorreguts entre els segles II i I aC tradicionalment s'han vist com un moment de ruptura amb la fase anterior de l'ibèric ple, recolzant-se en l'abandonament de gran part dels hàbitats situats en alt i fortificats, i la creació d'altres de nous situats en zones baixes i sense preocupacions defensives. Dintre d'aquesta generalització, podria parlar-se de l'existència d'una romanització mai interrompuda, però dividida en dues fases clarament diferenciades:

- Un primer moment datable entre principis del segle II i mitjans del segle I aC, en el qual és corrent que els grans centres ibèrics s'abandonin, pacíficament o violentament, com és el cas del Castellet de Banyoles, mentre que els assentaments agrícoles es mantenen o fins i tot són potenciats. D'aquesta manera el projecte d'administració romà (si es que va existir en aquesta primera fase) es limita a aprofitar les estructures econòmiques anteriors, però eliminant les "ciutadelles" ibèriques, i, amb elles, probablement, l'elite política i militar de la societat ibèrica, o, almenys, una part d'aquesta. La població indígena pateix, sens dubte, una transformació profunda de les seves estructures, de manera que les diferències amb la generació immediatament precedent són inqüestionables. Ara bé, es tracta d'una societat en transformació, però perfectament reconeixible a nivell d'assentaments, tradicions artesanals i constructives i cultura material.

- Un segon moment, a partir del segle I aC, quan els romans inicien un nou model d'explotació del territori, i on, ara definitivament, els antics assentaments ibèrics són abandonats per donar pas

a les explotacions agràries tipus *villae*. Evidentment, és un moment de canvi en el qual la Tarraconense trenca el monopoli itàlic i passa a produir i exportar la seva producció vinícola. En aquesta segona fase les accions per part de l'agent colonitzador romà són molt més planificades i "agressives", de manera que, en molt poc temps, pràcticament tot vestigi de la cultura ibèrica indígena esdevindrà esborrat.

En resum, es pot dir que en època tardorepublicana no va existir una política d'ocupació per part dels romans, sinó que més aviat es van limitar a conservar el *status quo* anterior, o més ben dit, a conservar aquelles estructures autòctones de les quals podien treure algun profit, però eliminant aquelles altres que poguessin posar en perill la governabilitat del territori. Aquest fet explicaria la ràpida desaparició dels hàbitats fortificats ibèrics, en els quals es trobaven les classes dirigents de la societat ibèrica, i l'increment dels hàbitats agrícoles situats en les planes (hàbitats que, amb més o menys importància, ja existien en èpoques anteriors), alhora que alguns centres ibèrics subsistien, ja sigui per la seva importància econòmica, per ser un lloc estratègic de comunicacions i comerç, etc. (Keay, 1990).

El fet que els romans en el primer moment no tinguessin una política definida d'explotació del territori es podria explicar per la seva poca experiència en l'administració de territoris tan extensos i allunyats de la península itàlica, i pels greus conflictes interns de caire polític, econòmic i social que van patir des de mitjans del segle II aC fins a l'adveniment de l'Imperi, conflictes que en molts casos van exportar a les seves conquestes i que van afectar directament la nostra zona d'estudi (guerres sertorianes, lluites entre Pompeu i Cèsar...). En el moment que aquests conflictes disminueixen i existeix la necessitat de recaptar impostos i d'aconseguir terres per a l'implantació dels veterans és quan Roma comença a desenvolupar una política que la portarà a instaurar en els seus territoris còpies del seu model d'administració i explotació, i és quan començaran a aparèixer les ciutats de nova planta i les veritables vil·les romanes, en el sentit estricte de la paraula. És així com es poden explicar els cent/cent cinquanta anys que passaren des de l'arribada dels romans fins a aquesta materialització a nivell arqueològic de la romanització, ja dins del segle I aC, produïda sense traumes i amb rapidesa.

Aquesta llarga digressió sobre el fenomen general que representen els primers anys de domini romà ens és útil per intentar contrastar

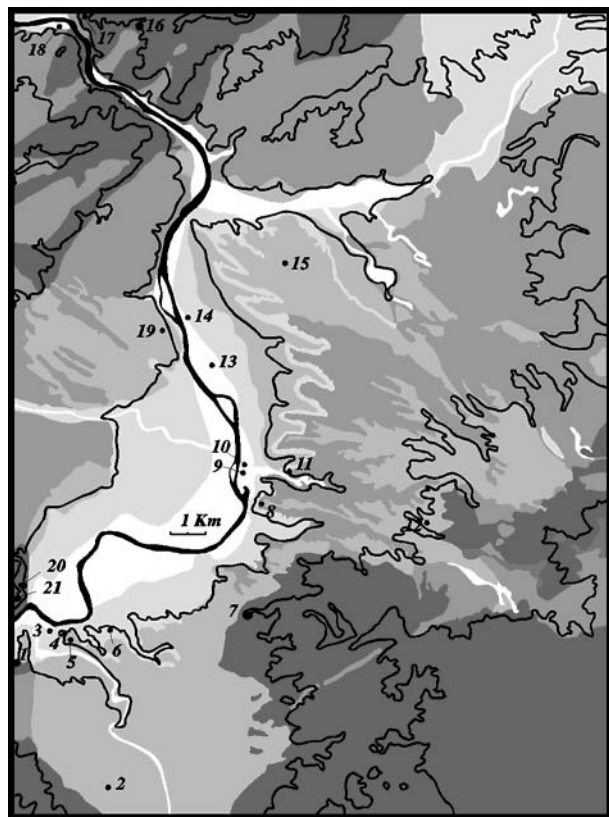

Figura 3. Mapa geològic de la cubeta de Móra, amb la localització dels jaciments esmentats en el text. 1.- Plana al·luvial d'inundació; 2.- Terrasses fluvials quaternàries; 3.- Glacis d'erosió quaternaris; 4.- Carbonífer, amb presència de mines de galena argentífera i porfidi granític; 5.- Materials terciaris indeferenciats (conglomerats, margues, llims...); 6.- Materials juràsics, fonamentalment dolomítics.

aquests supòsits a la nostra zona d'estudi. Per això, hem de tenir en compte que, en línies generals, l'atribució de determinats jaciments a època tardorepublicana ve donada pel fet d'una preponderància de materials ibèrics associats a una progressiva abundor de materials importats itàlics (bàsicament ceràmica campaniana tardana i àmfores republicanes), i en qualsevol cas, de la inexistència de terra sigil·lata.

Així, el gran poblat i centre neuràlgic del territori durant l'ibèric ple, el Castellet de Banyoles, és abandonat violentament. Per lògica hem de creure que la seva població es va dispersar, ocupant els assentaments agraris documentats a la part baixa de la cubeta. Habitualment aquests enclaus iberoromans ocupen una superfície més gran que els petits nuclis d'època ibèrica plena, segurament amb un caire similar a les posteriors vil·les d'època imperial, tot i que a una escala infe-

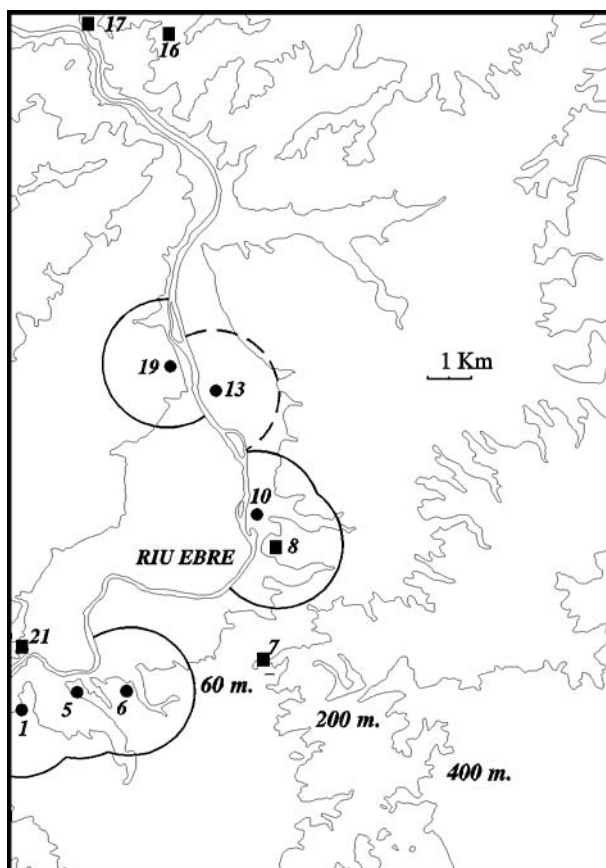

Figura 4. Distribució dels assentaments datables en època tardorepublicana, amb àrees d'explotació teòriques de 1,50 km. Els quadrats representen jaciments en alt (poblats, punts de guaita...).

rior. Podem incloure dintre d'aquest grup els jaciments del Barranc de Rasquera 1, la Caseta de Xevarria, les Deveses 2, el Mas de Giralt, el Calvari de Móra d'Ebre (Sanz, 1973-1974, 15) i el Mas de Molló 1 (Fig. 4).

Aquest darrer assentament simbolitza, d'una manera fefaent, la continuïtat i alhora el canvi en el nou model de poblament. Molt probablement va ser ocupat per una part dels antics pobladors del Castellet, situat a pocs metres de distància, però sempre prop d'un important nus de comunicacions, ja que està just sobre el camí que du fins la costa i molt a prop del riu, a través del qual segurament va desenvolupar una certa intensitat comercial, com demostren les abundants restes de *dolia* recuperades.

Malauradament no coneixem l'estructura de cap d'aquests nuclis agrícoles iberoromans, però a inicis del segle I aC sens dubte no es devien allunyar gaire del model d'explotació agrícola representat pel nucli de l'Olivet d'en Pujol (Alt Empordà), on s'ha documentat un magatzem de *dolia*,

amb presència d'abundant ceràmica ibèrica i itàlica (Casas, Castanyer, Nolla, Tremoleda, 1995, 62-63). Aquest mateix tipus de restes són les que apareixen en gran part dels jaciments contemporanis de la foia, la qual cosa indica una producció excendentària, tot i que no definitivament estructurada. En qualsevol cas, hem de pensar en un procés de substitució gradual de la tradicional agricultura camperola ibèrica vers el mode de producció romà tipus *villae*, ja que havia de transcórrer un temps fins aconseguir la seva implantació definitiva (Prevosti, Sanmartí, Santacana, 1987, 91).

Paral·lelament a aquesta dispersió per la plana, es desenvolupa un altre tipus d'ocupació amb unes característiques totalment diferents. Es tracta d'assentaments, fins i tot petits poblats, situats en elevacions estratègiques, amb un gran control visual de la part baixa de la cubeta i dels accessos a aquesta. Sens dubte són indrets ocupats per una població indígena que conserva moltes de les seves tradicions, però, a jutjar pel material ceràmic recuperat, molt romanitzada. En aquest altre grup podem incloure els jaciments de Sant Miquel de Vinebre (Genera, 1993), la Roca del Sol 2, les darreres fases de reocupació del Castellet de Banyoles (Asensio, Cela, Ferrer, 1996, 187), el Castell de Miravet-Turó de la Torreta (Garola, 1980, 38) i potser el jaciment de lo Quiquet, indubtablement un punt de guaita (Fig. 4). Fins i tot en el primer cas ens trobem amb una disposició típicament ibèrica, combinada amb la presència d'una premsa i un dipòsit relacionats amb la producció de vi (potser envasat en àmfores del tipus Tarraconense o Laietana 1, amb les evidents precaucions, a partir de la fotografia d'una cala en procés d'excavació (Genera, 1993a), hem cregut identificar la part superior d'una àmfora d'aquest tipus de la segona meitat del segle I aC (Miró, 1988, 63), conjunt que defineix molt bé aquests primers moments de simbiosi dels dos móns).

Aquesta dualitat en la distribució del poblament és la resposta, per una part, a nous criteris d'explotació del territori, amb assentaments agraris distribuïts d'una manera més regular, i que ocasionalment seran la llavor de posteriors vil·les imperials, com és el cas, per exemple, del Mas de Molló.

Però per una altra part ens trobem amb una sèrie d'hàbitats situats en alçades, que, tot i que no semblen revestir un caràcter militar, mostren unes evidents preocupacions defensives. És possible que aquests jaciments siguin conseqüència di-

recta dels greus enfrontaments i destruccions produïts a la vall de l'Ebre durant els anys 82-72 aC, provocats per les lluites entre els partidaris de Sertori i de Pompeu.

Aquesta crisi sembla reconeixible uns quilòmetres riu amunt, a la vall mitjana de l'Ebre, on una sèrie d'importants assentaments iberoromans són abandonats, mentre que apareixien altres de nous situats en alçades, proposant-se una funció militar com a lloc fronterer i com a futura plataforma d'expansió (Burillo, 1991, 41). Però el període d'inestabilitat va continuar durant uns anys amb la prolongació dels conflictes, aquest cop entre els partidaris del mateix Pompeu i de Cèsar, fins la victòria d'aquest darrer a la batalla d'Ilerda l'any 49 aC. El mateix Cèsar (*De Bello Civile*, I, 51) ens indica el grau de romanització d'aquestes contrades, a l'observar el gran nombre de colons itàlics que ocupaven aquestes terres. A la fi de la guerra civil, el seu nombre es va veure incrementat a conseqüència del posterior repartiment de terres entre els soldats bel·ligerants.

La fi dels conflictes senyala el punt de partida de l'estructuració definitiva del territori, seguint els patrons d'explotació agrícoles romans. Aquestes estructures estaran subordinades administrativament i econòmicament a l'aparició dels nous centres urbans o a la promoció de nuclis anteriors. Aquest últim sembla el cas de Dertosa, que va rebre el títol de *municipium* en època de Cèsar, tal i com mostra l'encunyació d'asos i semis a mitjans del segle I aC, mentre que la seva promoció a *colonia* va ser molt ràpida, ja en època d'August o Tiberi, cosa que demostra la important activitat comercial que es desenvolupava en el curs inferior de l'Ebre.

ALT IMPERI

Com hem vist, durant època tardorepublicana s'origina un procés gradual de colonització agrícola de l'*ager tarraconensis*, en el qual està inclòs la foia de Móra. Però la veritable expansió econòmica i comercial no es produirà fins la segona meitat del segle I aC. Si durant l'època anterior els materials amfòrics republicans (àmfores grecoitàliques i Dressel 1) apareixien en gran nombre, acompanyats de la vaixel·la de vernís negre campaniana, a partir d'aquests moments serà la producció vinícola d'aquesta zona la que s'exportarà, principalment al sud de la Gàl·lia i al limes germànic, i també, en menor quantitat, a Itàlia.

Aquest fenomen és conseqüència directa de la implantació d'un nou model d'explotació agríco-

la, basat en una estructura de producció amb una finalitat clarament excedentària: la *villa*. Però a part d'aquestes grans explotacions també van existir estructures agrícoles més modestes, en mans de petits propietaris, les dimensions de les quals depenien tant del tipus de repartiment o centuriació, com de les característiques del terreny.

En el cas de la foia de Móra és evident que la disposició i la grandària dels establiments agrícoles es van veure condicionats per una sèrie de factors predeterminants, com per exemple el mateix curs del riu Ebre, en actuar com a eix vertebrador del territori i de les seves comunicacions. Però el principal condicionant el constitueix la mateixa orografia d'aquesta part de la conca, ja que la proximitat de les muntanyes només permet el cultiu extensiu en uns llocs molt determinats, com són les terrasses fluvials adjacents a l'Ebre, solcades per petites barrancades. D'aquesta manera, podem suposar que aquest terreny no va permetre la implantació de grans *villae*, sinó que més aviat hem de pensar en l'existència d'explotacions de mitjanes i petites dimensions, més apropiades i adaptables a un territori compartimentat.

Sens dubte el curs del riu Ebre va tenir un paper transcendental en la recepció i comercialització dels productes agraris produïts en la seva conca. Es podia circular en totes dues direccions mitjançant grans embarcacions de poc calat, fins arribar al port de Dertosa, on la mercaderia devia ser emmagatzemada o carregada directament en vaixells apropiats per a la navegació marítima -la dualitat de la navegació marítima i fluvial és perfectament contrastable en els asos i semis encunyats a Dertosa en el segle I aC, on en el revers es va representar un vaixell de mar i en el revers una barca de riu-. Aquests mateixos vaixells podien remuntar l'Ebre sense gaire dificultat, ja que la part final del riu entre Tortosa i Amposta antigament era ocupada per un llarg estuari, tal i com semblen indicar la distribució de les troballes arqueològiques (Izquierdo, 1990, 198), essent el delta una formació posterior. Amb tota probabilitat, aquesta estructura de comunicacions ja devia existir anteriorment, però sens dubte els romans la van potenciar i millorar.

D'aquesta manera, a través de l'Ebre va passar una part important de la producció vinícola produïda a la Tarraconense, principalment en direcció als ports del sud de la Gàl·lia, envasada en les àmfores Pascual 1, Dressel 2-4, Oberaden 74 i Dressel 7-11, tipus recuperats en les excavacions dels dos únics forns documentats fins aquests moments en el curs baix del riu, a l'Aumedi-

na, Tivissa (Revilla, 1993) i al Mas del Catxorro, Benifalset (Izquierdo, 1993).

La reorganització d'amplis territoris provincials i la seva centuriació en època d'August potser es poden explicar a partir de la necessitat de l'estat romà d'obtenir àrees d'abastament en un moment en què la política romana protagonitza un fenomen extraordinàriament expansiu i necessita d'importants bases de proveïment, tant per a la població romana com per als exèrcits fronterers.

Aquest període d'intensificació de la producció agrícola que va des de mitjans del segle I aC fins al segle I dC, sembla perfectament representat a la foia de Móra, on disposem d'un gran nombre de jaciments, quasi tots documentats mitjançant prospecció.

Aquests assentaments es caracteritzen per estar situats a la part més baixa de la cubeta, prop de les terres més aptes per al conreu i generalment al costat de l'aiguabarreig de petites barrancades en el riu Ebre. No mostren cap mena de preocupació defensiva, de manera que no s'ha recuperat ni un sol fragment ceràmic d'època altimperial en cap turó o elevació. Però el que és més important, aquests jaciments pràcticament mai s'estableixen en indrets ocupats anteriorment: és, sens dubte, una ocupació de nova planta. Fins i tot podríem dir que existeix una voluntat prèvia per no fer-ho, com per exemple en el cas dels jaciments del Mas de Molló 1 i 2, on els assentaments d'època tardorepublicana i imperial estan separats per uns pocs metres.

Determinats jaciments proporcionen un gran nombre de materials ceràmics, amb àrees de dispersió molt elevades, de tal forma que llurs grans dimensions potencials ens permeten catalogar aquests nuclis com a centres agraris importants, potser vil·les d'una certa rellevància, ja que, a més, molts han permès documentar fins i tot restes constructives.

Així, creiem que els jaciments de les Pedres, l'Aumedina, el Mas de Molló 2 i les Planes conformen una xarxa d'establiments agrícoles o vil·les altimperials distribuïda regularment en el fons de la cubeta, i a més conscientment establertes sobre les vies de comunicació més importants de la foia de Móra.

Aquest comportament demostra una planificació prèvia de l'espai per part de l'administració romana, i a jutjar pel material ceràmic, desenvolupada en un curt termini de temps.

Aquesta jerarquització dels jaciments altimperials sembla confirmada pel fet de recuperar un volum sensiblement inferior de mate-

rials ceràmics en la resta de nuclis, i a més, en un radi de dispersió menor. Es tracta de nuclis molt propers als grans establiments i pràcticament sempre situats a tocar del riu Ebre. Això ens fa pensar en establiments subsidiaris o en petites granges, però en tot cas semblen més importants que els anteriors enclaus d'època tardorepublicana. Incloem dintre d'aquest segon grup els jaciments de Barranc de Rasquera 1, Corriol de Corb, Sant Vicenç, Caseta de Xevarría, les Deveses 2, Barranc Fondo, Mas de Giralt i les Cases Barates.

En conseqüència, podem proposar un sistema d'explotació del territori clarament planificat, basat en una sèrie de *villae*, de dimensions encara desconegudes, envoltades d'altres petits enclaus agraris subordinats, i sempre amb el riu Ebre com a eix vertebrador.

Si tracem unes circumferències amb un radi d'uns 3 quilòmetres entorn d'aquests establiments superiors es configuren unes àrees en les quals queden inclosos la totalitat d'aquests petits jaciments i, al mateix temps, la majoria de les terres potencialment més aptes per al cultiu, com són la plana al·luvial i les terrasses fluvials, alhora que queden fora els terrenys més abruptes i inhòspits (aquest és un límit totalment teòric del seu territori d'explotació, i que a més no té en compte els límits imposats pels condicionats topogràfics - rius, barrancades, forts desnivells, etc.; tot i així ens ha semblat coherent, ja que és la meitat de la mitjana de la distància entre els quatre nuclis, igual a 3,30 quilòmetres).

D'aquesta manera es configuren unes àrees amb una superfície teòrica màxima al voltant de les 2800 hectàrees. Aquesta xifra potser és una mica elevada, però hem de tenir en compte que el tipus d'explotació rural ideal per a Columel·la es podria situar entre les 500 i 1500 hectàrees, a partir de les quals es convertia en el latifundi que ell mateix criticava (Martin, 1971, 350). Així, podríem suposar que en el nostre cas estaríem davant de latifundis de dimensions molt reduïdes.

Evidentment aquest és un esquema difícil de demostrar fins que no s'excavïn alguns d'aquests nuclis altimperials. Malgrat tot, sembla que aquesta relació entre vil·les i petits assentaments agraris és especialment patent en el cas del jaciment de Les Pedres. En aquest establiment es van recuperar moltes ceràmiques altimperials en un ample radi, en el centre del qual encara avui en dia són observables restes molt malmeses d'estructures d'hàbitat d'època romana. La seva situació és emblemàtica, ja que ocupa la part superior d'una te-

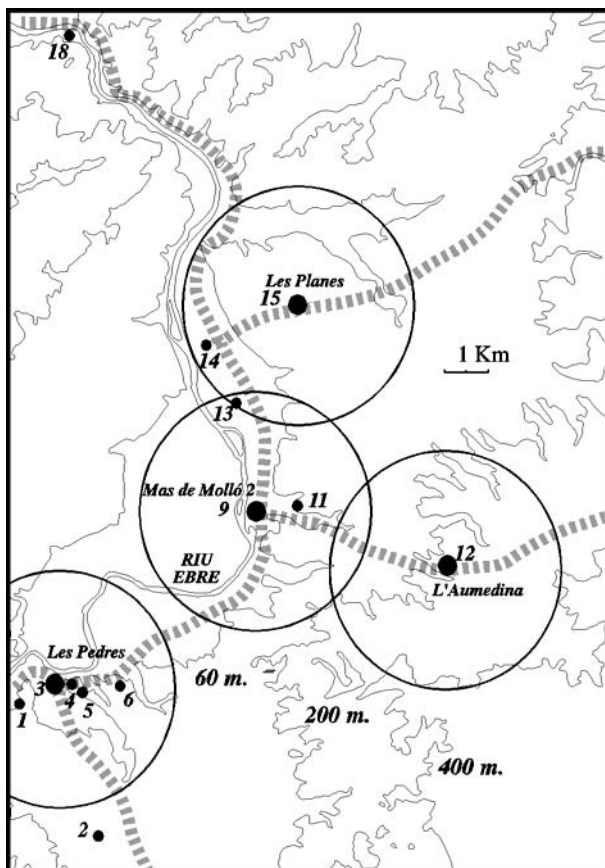

Figura 5. Localització dels jaciments datables en els segles I aC i I dC, distribuïts en relació a la xarxa viària de la cubeta de Móra. Probable patró d'assentament regular i planificat.

rrassa sobre la confluència del barranc de la riera de Comte amb el riu Ebre. Per últim, està rodejat per altres petits assentaments que, per raons de distància, no semblen dependre d'un altre establiment superior.

Els exemples dels nuclis de Les Planes i del Mas de Molló 2 responen a unes característiques similars, tot i que en aquests casos és més difícil atribuir-los uns determinats enclaus subordinats.

En el cas del jaciment de les Asclines, és evident que orienta la seva àrea d'explotació en direcció a la vall situada entre Ascó i Vinebre, fora de l'àrea d'estudi, però és interessant constatar que molt a prop d'aquest establiment se'n localitzen d'altres (Genera, 1993a), amb funcions diverses, com una necròpolis, estructures de processament de vi i una més que probable vil·la, cosa que suposaria que ens trobem davant d'un important *fundus*, amb una sèrie d'estructures agrícoles subsidiàries.

Finalment, hem de ressaltar les peculiaritats del jaciment de L'Aumedina, pel fet que sembla repetir l'esquema anterior, però a una escala més

gran. Aquest assentament és l'únic que ha estat excavat, tot i que parcialment, documentant una sèrie d'estructures que posen en relleu un enclauament dedicat a la producció, emmagatzematge i potser la posterior comercialització del vi produït a la zona. Però la seva diferència rau en el fet que és l'únic enclau documentat que s'allunya clarament de les ribes del riu Ebre. De fet, la seva disposició respon a un desig evident de controlar la via de pas entre la costa i la foia de Móra, via des de la qual es pot accedir fàcilment a les terres de la riba esquerra de l'Ebre, on estan situats tota la resta de jaciments altimperials. Així, aquesta concreta localització sembla respondre a la necessitat d'estar prop de la seva "clientela" potencial, la resta de centres agrícoles de la plana, tal i com suggereix la seva reduïda i poc variada producció, amb articles de baixa qualitat, difícils de transportar i que responen a una limitada i discontinua demanda (Revilla, 1993, 130).

Altra possibilitat seria que L'Aumedina fos una part més de l'estructura d'un *fundus*, dedicat a la producció de l'*instrumentum* necessari per al funcionament de la resta de granges de la propietat (Revilla, 1993, 144). En qualsevol cas, estem davant d'una disposició intencionada i clarament centralitzada, amb la resta de assentaments agraris situats radialment.

La fi d'aquest sistema econòmic és mal coneguda, principalment per l'absència de fonts escrites i de documentació arqueològica que faci esment a l'última fase de l'alt imperi a la província de la Tarraconense entre els segles II i III dC.

La diversitat de tallers i estructures de producció apareguts en els llocs de rebuda d'aquest comerç, sobretot en l'eix dels rius Roïna i Saona, ruta d'abastament dels exèrcits romans del limes germànic, indica que aquesta estructura de producció i exportació vinícola no va ser mai objecte de monopoli, sinó de l'activitat de centres poc importants. És dintre d'aquest fenomen d'expansió militar romana com s'explica l'aparició de les àmfores vinàries de la Tarraconense en els *oppida* de la Gàl·lia i en els campaments romans del limes, però sempre amb una presència quantitativament molt inferior en comparació a altres exportacions.

Aquesta estructura econòmica va patir la competència directa, ja des del segle I dC, de la producció vinícola gèl·lica, que va ocupar els seus mateixos mercats, primer a la pròpia Gàl·lia i al limes germànic, i després, ja en el segle II dC, a Itàlia, on es documenten les darreres importacions de vi del nord-est peninsular (Revilla 1993, 174).

BAIX IMPERI

Tradicionalment s'havia considerat la fi de l'exportació vinícola de la Tarraconense en època flàvia com l'inici d'un llarg període de crisi, en el qual la documentació arqueològica desapareixia, i on les fonts historiogràfiques -per exemple, Orosi, *Hist.* VII, 41, 2- descriuen una època d'inseguretat provocada per les contínues invasions germàniques. Així, es pensava que moltes de les explotacions agrícoles altimperials deixaven d'existir o es transformaven en grans *villae* totalment aïllades i autàrquiques, de forma que pocs enclaus continuaven durant el segle III dC. Actualment s'han identificat una sèrie d'establiments (Casas, Castanyer, Nolla, Tremoleda, 1995) que contribueixen a matisar aquesta presumpció, ja que permeten confirmar una continuïtat en la producció agrària i artesanal, segurament dirigida a un altre tipus de mercat, més reduït i adaptat a un tipus d'organització econòmica i social diferent.

L'escassa documentació arqueològica sembla mostrar la continuïtat de la producció d'oli, vi i cereals en moltes de les vil·les de la Tarraconense, tot i que encara no han estat reconeguts arqueològicament els envasos que el transportaven (Beltrán, 1987, 64). Així, s'ha proposat que el transport de vi a partir d'inicis del segle III dC es realitzava mitjançant *dolia* o un altre tipus d'envàs, de difícil conservació arqueològica, cosa que explicaria la desaparició general de la producció amfòrica. En canvi, una altra teoria proposa que l'explicació podria estar en la fi de les exportacions del món rural en direcció a les ciutats, ja que degut a l'augment de la població en el camp, la seva producció estaria destinada a l'autoconsum, mentre que les ciutats haurien d'importar aquests productes d'ultramar, bàsicament del nord d'Àfrica (Keay, 1987, 385).

Quant al curs inferior de l'Ebre, hem de ressaltar que curiosament totes les vil·les mínimament excavades (Casa Blanca, Barrugat, Mas del Catxorro) han proporcionat evidències de continuïtat durant els segles III i IV dC, tot i què no es coneixen llurs característiques. A més, les darreres excavacions a la Dertosa romana també han pogut identificar nivells atribuïbles a les darreres fases de l'alt Imperi (Anuari, 1993, 53-66).

Aquesta continuïtat encaixa amb el registre arqueològic de la foia de Móra, de manera que molts dels jaciments que havien conegut el seu apogeu en època augustal mostren indicis de continuïtat durant les darreres fases de l'alt imperi, i fins i tot alguns continuen fins el baix imperi.

Així, el nucli format per Les Pedres, Sant Vicenç i Caseta de Xevarria, i els assentaments de l'Aumedina, Les Deveses 2, el Mas de Molló 1, el Barranc Fondo, les Cases Barates i Les Asclines, demostren sense cap mena de dubte una certa activitat durant la fi de l'alt imperi, gràcies a la presència de terra sigil·lata hispànica, terra sigil·lata africana A i ceràmica comuna africana. L'aparició de ceràmica importada africana implica l'existència d'algun tipus d'intercanvi comercial, probablement amb Dertosa com a intermediària.

Evidentment, és molt difícil entreveure quin tipus d'estructura agrària existia mitjançant aquestes dades tan escadusseres. En tot cas, l'abandonament de determinats nuclis, com el Barranc de Rasquera 1, el Mas de Giralt i Les Planes, ens permet parlar d'una petita reorganització del territori, però creiem que en cap cas podem parlar de ruptura.

Però, malauradament, els assentaments excavats d'època baix imperial continuen sent molt escassos, i si fem referència concreta a l'estat de la recerca a la foia de Móra, hem de concloure que aquesta és totalment negativa, ja que no existeix cap mena de troballa o notícia que faci esment sobre aquest període (excepció feta del material trobat en superfície durant l'excavació de l'Aumedina). Així, una vegada més, l'única referència la constitueixen els materials recuperats durant les prospeccions de l'any 1988 en jaciments com Les Pedres - Sant Vicenç, Les Deveses 2, Mas de Molló 2, Les Cases Barates i Les Asclines, a més de petites perduracions en el Barranc Fondo i l'Aumedina.

Com es pot observar pel material ceràmic recuperat, es tracta sempre d'assentaments creats a principis d'època imperial que coneixen una llarga vida, mentre que la resta de jaciments sembla que van ser definitivament abandonats, la qual cosa, en línies generals, coincideix amb l'evolució general dels assentaments rurals hispànics d'època baiximperial (Járrega, 1993). Ara bé, la gran majoria del material recuperat pertany a l'horitzó comprès entre el segle III i principis del segle V dC, mentre que és molt escàs el corresponent als segles VI i VII dC, cosa que fa pensar en una reducció del poblament rural en època visigòtica, encara que potser caldria matisar aquesta discontinuïtat de poblament (García, 1980) -cal remarcar que aquest baix percentatge podria haver estat provocat per un problema a l'hora d'identificar aquests materials tardans-.

Així, en contrast amb les fonts historiogràfiques, el registre arqueològic, tot i que és format

per un conjunt de materials pobres i no gaire significatius, gradualment ens va proporcionant uns indicis que ens permeten afirmar una certa continuïtat de l'estructura socioeconòmica a la Hispania romana.

Desgraciadament aquesta estructura ens és pràcticament desconeguda, sobretot pel que fa a les zones rurals, ja que en moltes ocasions només s'han excavat les parts residencials de les grans i sumptuoses *villae* dels latifundistes, de les quals, a vegades, tan sols coneixem els seus rics mosaics. Però no sabem quin tipus de productes comercialitzaven, i ni tan sols si arribaven a fer-ho. Tampoc coneixem quina relació mantenien amb les ciutats.

En general es pensa que el món agrícola tardoromà no tenia una economia especialment excedentària. Fins i tot s'ha proposat que la població rural podia haver augmentat a causa d'un progressiu abandonament de les ciutats. D'aquesta manera, l'increment del consum a les zones rurals, en procés de reconversió a grans propietats, podria haver limitat la seva producció a l'autoabastament (Keay, 1987, 386).

Però la situació de desconeixement és especialment greu en el cas de les explotacions agrícoles d'un caire més modest, com són les que semblen aparèixer a la foia de Móra, tot i que l'escassa documentació fa pensar que les transformacions van afectar més el mode i la intensitat de la producció, però no tant a les estructures en si mateixes, les quals mostren una clara continuïtat des de l'alt imperi a l'antiguitat tardana.

Així, les darreres investigacions confirmen un considerable poblament rural localitzat en indrets com Casa Blanca, Barrugat i Mas del Catxorro (Baix Ebre), importants *villae* en els moments anteriors. Però també es comença a excavar en el casc urbà de Tortosa, ciutat que durant el baix imperi, malgrat la crisi, devia continuar monopolitzant el comerç marítim i fluvial d'aquesta zona, comerç ratificat per la troballa a la península itàlica, en contextos del segle IV dC, de marbre original de les canteres de jaspi properes (Genera, 1993a, 46; Járrega, 1993, 1004).

És simptomàtic que en totes les estructures agrícoles altimperials que han estat objecte d'una mínima excavació (inclosa l'Aumedina) hagin estat recuperats materials baiximperials, tot i que en cap d'elles ha estat possible relacionar-los amb contextos estratigràfics clars. Així, hem de pensar que bastants establiments rurals van continuar, i, malgrat desconèixer les seves concretes característiques, semblen fer-ho amb unes estructures més pobres.

En qualsevol cas, els materials tardans recuperats en prospecció ho van ser sempre en una àrea de dispersió més reduïda i amb una proporció sensiblement inferior. Com a excepció hem de mencionar el jaciment de les Asclines, que sembla tenir el seu apogeu entorn del segle IV, perllongant-se fins i tot als segles VI o VII dC, en plena època visigòtica. Aquest enclau tardoromà riu amunt podria tenir la seva explicació en la presència de colons jueus orientals, si hem de fer cas d'una làpida amb una inscripció en llatí i hebreu, recuperada a l'altra banda del riu, a Vinebre (Genera, 1993a).

Creiem poder afirmar l'abandonament a principis del baix imperi de determinats establiments, com la Caseta de Xevarría o el Barranc Fondo. Tot i que només els coneixem per llurs materials superficials, les seves potencials dimensions no permeten suposar que anteriorment fossin enclaus importants. Potser podríem parlar d'un procés d'abandonament de les propietats de dimensions més reduïdes, o d'un certa concentració agrària, però això és només una hipòtesi.

Els materials baiximperials es recuperen en els jaciments de Les Pedres, Sant Vicenç, Les Deveses 2, Mas de Molló 2, Les Cases Barates i Les Asclines. Aquests establiments mostren una *facies* ceràmica característica, amb un gran nombre de materials procedents del nord d'Àfrica, en una proporció molt similar als materials africans de la ciutat de Tarraco (Aquilué, 1992, 29) cosa que sembla evidenciar un idèntic circuit comercial.

L'arribada de materials africans durant tota l'època tardoromana i fins i tot en època visigòtica a les àrees rurals de la Tarraconense sembla negar l'existència d'una economia rural autàrquica i la teoria d'un trencament de relacions entre el medi rural i les ciutats (Keay, 1987, 385). Sens dubte els productes africans (oli, vi, vaixel·la...) devien arribar primer a ciutats com Dertosa, per després ser distribuïts en els nuclis rurals, però malauradament no coneixem quins productes s'intercanviaven, ben entès que el sistema monetari estava pràcticament en desús. En tot cas, és segura la producció d'oli o vi en l'entorn del jaciment de les Asclines a finals del segle V o començaments del segle VI dC, tal com demostra la presència d'una premsa a l'altra banda del riu (Genera, 1993a, 37), i on també està assegurada la presència de materials ceràmics nordafricans fins el segle VII dC.

De moment no hem pogut identificar a la foia de Móra un tipus de poblament que altres autors han descrit com a característic del segle V dC. En

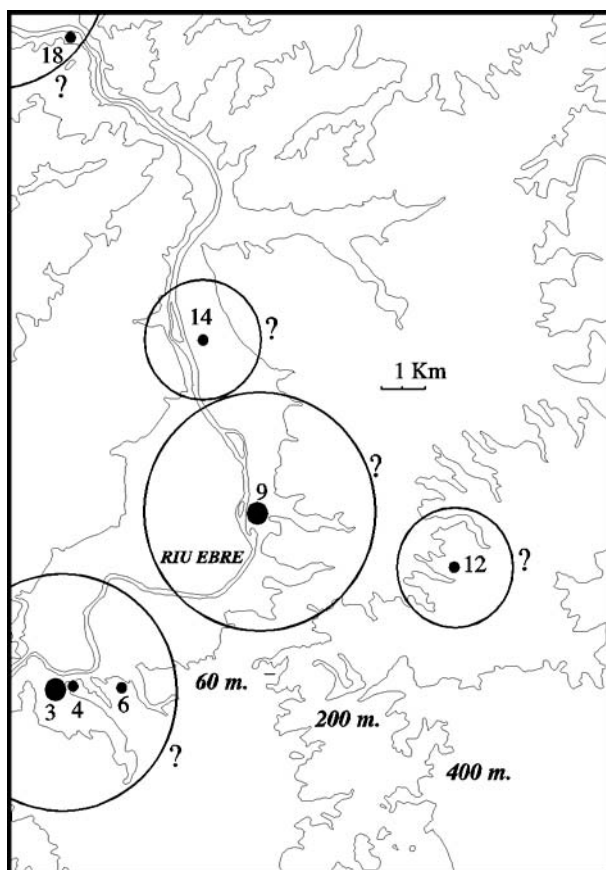

Figura 6. Distribució dels assentaments datables en època baix-imperial. Només podem suposar un territori d'exploració similar al d'època altimperial en els assentaments de les Pedres i Mas de Molló 2, i una reducció del nombre de nuclis i de la seva importància.

primer lloc l'ocupació eventual de coves, a causa de períodes d'inseguretat o de penúria econòmica, probablement provocades per les incursions bàrbares de principis del segle V dC, o potser per una intensificació de la ramaderia i de l'exploració del bosc, utilitzant-se com a refugi de pastors i de bosquetans (Casas, Castanyer, Nolla, Tremoleda, 1995, 144). El segon tipus de poblament és el documentat en hàbitats en alt, sobretot a la veïna comarca de la Terra Alta, però aquest sembla respondre a unes característiques concretes, actualment desconegudes (Járrega, 1993, 1172).

També hem de puntualitzar que no s'ha recuperat cap fragment d'àmfora o de ceràmica fina de producció oriental a la cubeta de Móra, quan aquest va ser un producte habitual a partir de la segona meitat del segle V dC a la Mediterrània occidental. Aquesta absència pot ser provocada per la dificultat d'aquests materials per remuntar el riu, o en la simple dificultat a l'hora d'identificar-los.

El segle VI i la primera meitat del segle VII dC, en plena època visigòtica, ens són pràctica-

ment desconeguts, però en contra del que es podria pensar pels greus esdeveniments polítics i socials d'aquests moments, els contactes comercials entre el nord d'Àfrica i la ciutat de Tarraco no s'aturen, i podem dir que tampoc amb les zones rurals, amb tota probabilitat amb les ciutats com a intermediàries. La presència de les formes més tardanes de terra sigil-lata africana D demostra, fins al segle VII dC, la continuïtat dels contactes entre el regne visigot de la Tarraconense i el nord d'Àfrica, tot i les successives ocupacions vàndala i bizantina (Aquilué, 1992, 29).

Els darrers moments de l'antiguitat tardana són especialment foscos i desconeguts. És el moment en què es passa de l'estructura de vil·la romana a l'estructura de l'alta edat mitja, amb *mansi* i petites aldees. Si les fonts escrites són escasses i poc segures, la informació arqueològica tampoc no és gaire brillant, ja que pràcticament no tenim nivells arqueològics d'aquests moments, i conseqüentment els materials ceràmics corresponents a aquest període (ceràmiques de cocció reductora) no estan quasi estudiats (Casas, Castanyer, Nolla, Tremoleda, 1995, 144).

En gran part aquestes dades tan migrades són producte de la falta de projectes científics que es dediquin al pas del món tardoromà al món altmedieval. Però un estudi aprofundit de les poques dades arqueològiques i una reinterpretació de les fonts permeten pensar en una certa continuïtat de la vida i de la producció rural, com a mínim fins al segle VII dC (García, 1980, 305). De fet, la recerca intensiva en territoris reduïts, com és el Maresme (Prevosti, 1981, 298), ha permès identificar, tot i que amb dificultats, l'existència d'un fenomen evident de perduració, on algunes de les actuals cases rurals més importants documenten materials tardoromans, altmedievals i moderns sense solució de continuïtat.

Quant a la foia de Móra, uns pocs indicis ens fan pensar en aquesta perduració de l'estructura de poblament rural. Determinats fragments de terra sigil-lata africana D del segle VII dC han estat recuperats precisament en establiments que també han documentat materials altmedievals. Així, les excavacions d'urgència desenvolupades en el Mas de Molló 2 (CODEX, 1993) van permetre identificar estructures romanes afectades per construccions posteriors medievals, mentre que coneixem la notícia de la destrucció d'una necròpolis de finals del segle V dC prop del jaciment de Les Pedres (Járrega, 1993, 1014). Excavacions de salvament

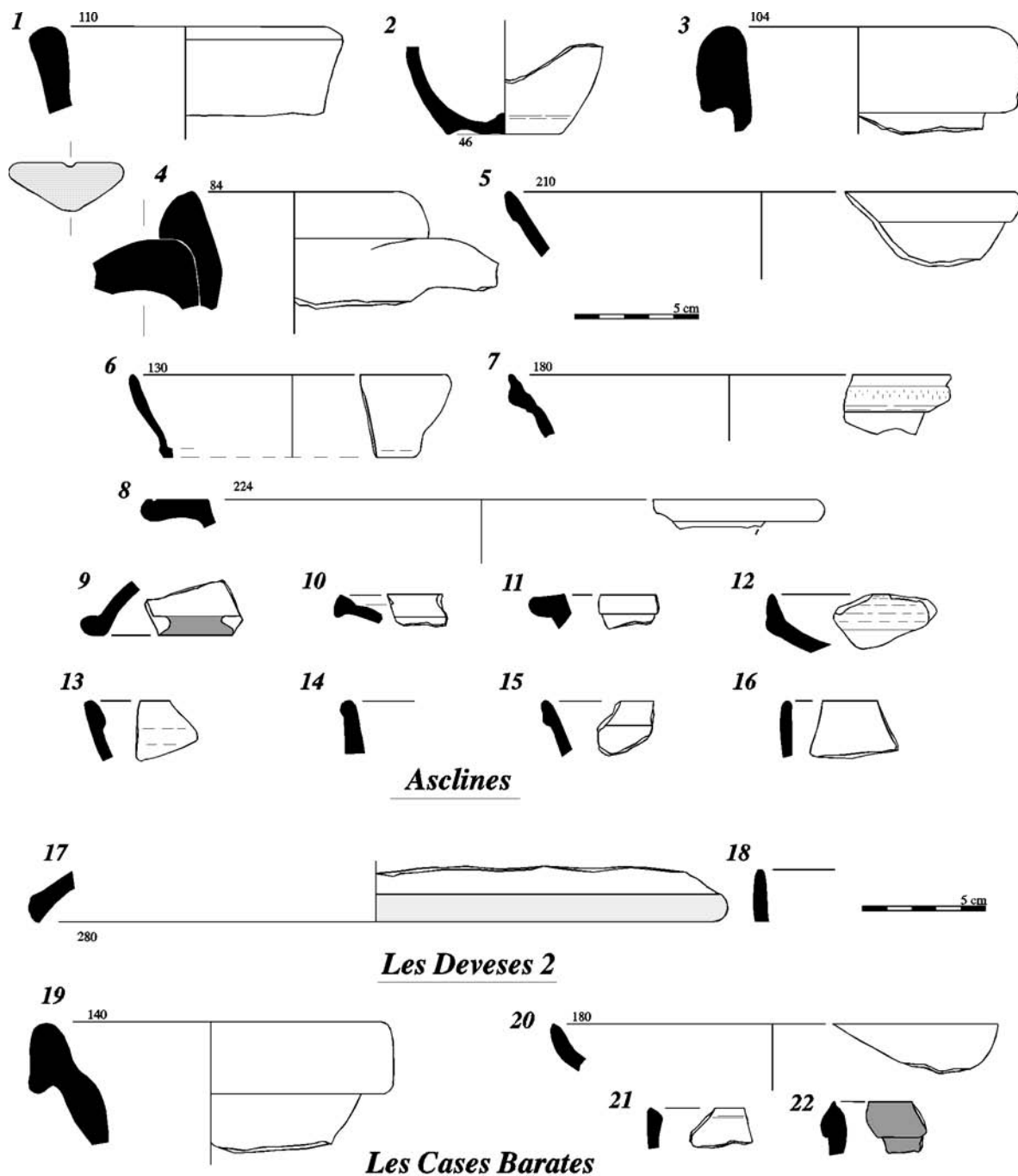
- Salvador Vilaseca de Reus*. Pyrenae, 27, pp. 163-191. Barcelona.
- BELTRÁN, M. (1987): *El comercio del vino antiguo en el Valle del Ebro*. I Col·loqui d'Arqueologia Romana. El vi a l'antiguitat, economia, producció i comerç al Mediterrani occidental, pp. 51-74. Badalona.
- BURILLO, F. (1991): *The evolution of Iberian and Roman towns in the middle Ebro valley*. En BARKER, LLOYD (eds.). Roman Landscapes. Archaeological survey in the mediterranean region, pp. 37-46.
- CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J. M., TREMOLEDA, J. (1995): *El món rural d'època romana a Catalunya (l'exemple del nord-est)*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie Monogràfica, 15. Girona.
- CODEX (1993): *Campanya de delimitacions arqueològiques en el Molló (Móra la Nova, Ribera d'Ebre)*, memòria inèdita. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- ENCICLOPEDIA DELL'ARTE ANTICA CLASSICA E ORIENTALE (1985a): *I, Ceramica Fine Romana nel Bacino Mediterraneo, Medio e Tardo Impero; II, Tardo Ellenismo e Primo Impero*. Roma.
- GARCÍA, L. A. (1980): *Continuidad o discontinuidad de la producción oleícola hispana durante la Antigüedad Tardía (ss. V-VII)*. Actas del Primer Congreso Internacional, Producción y comercio del aceite en la antigüedad, pp. 301-309.
- GENERA, M. (1993): *Vinebre: els primers establiments del riberal. Recerques arqueològiques*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Diputació. Tarragona.
- HAYES, J.W. (1972): *Late Roman Pottery*. British School at Rome. London.
- IZQUIERDO, P. (1990): *Liasions entre navigation maritime et fluviale en Tarraconaise: les exemples de Les Sorres et Dertosa*. El comercio marítimo romano en el Mediterráneo occidental. Homenaje a Nino Lamboglia (1988), pp. 189-199.
- IZQUIERDO, P. (1993): *Un nou centre productor d'àmfores a la vall de l'Ebre, el Mas del Catxorro de Benifallet*. Homenatge a Miquel Tarradell, pp. 753-760. Editorial Curial. Barcelona.
- JÀRREGA, R. (1993): *Poblamiento y economía en la costa este de la Tarraconense en época tardorromana (siglos IV-VI)* (tesi doctoral microfitxada, Universitat Autònoma de Barcelona).
- KEAY, S.J. (1984): *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*. British Archaeological Reports. International Series, 196 (I, II). Oxford.
- KEAY, S.J. (1987): *La importación de vino y aceite en la Tarraconense Oriental en la antigüedad*. Actes del I Col·loqui d'Arqueologia Romana. El vi a l'antiguitat, economia, producció i comerç al mediterrani occidental, pp. 383-395. Badalona.
- KEAY, S.J. (1990): *Processes in the Development of the Coastal Communities of Hispania Citerior in the Republican Period*. The Early Roman Empire in the West. En BLAGG, MILLETT (eds.), pp. 120-150.
- MAPA DE CULTIVOS Y APROVECHAMIENTOS (1989): *Hoja 471, Móra d'Ebre (Tarragona)*, escala 1:50.000. Ministerio de Agricultura Pesca y Alimentación. Madrid.
- MAPA GEOLÓGICO DE ESPAÑA (1981): *Hoja 471, Mora de Ebro*, escala 1: 50.000. Instituto Geológico y Minero de España. Madrid.
- MAPA TOPOGRÁFICO DE ESPAÑA (1965): *Hoja 471, Mora de Ebro: Cuarto I (Mora la Nueva); Cuarto II (Tivissa); Cuarto III (Benisanet); Cuarto IV (Mora de Ebro)*, escala 1: 25.000. Servicio Geográfico del Ejercito. Madrid.
- MARTIN, R. (1971): *Recherches sobre les agronomes latins et leurs conceptions économiques et sociales*. Paris.
- MASCORT, M. T., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (1990): *Noves aportacions sobre el poblament protohistòric a les comarques del curs inferior de l'Ebre. Els resultats de la campanya de prospecció desenvolupada l'any 1988*. Actes del 8è Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà. La romanització del Pirineu, pp. 165-174. Puigcerdà.
- MIRÓ, J. (1988): *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I aC - I d.C.)*. British Archaeological Report. International Series, 473. Oxford.
- PALLARES, R., GRÀCIA, F., MUNILLA, G. (1987): *El desarrollo del comercio del vino en el curso inferior del Ebro entre los siglos IV aC y III dC*. Actes del I Col·loqui d'Arqueologia Romana; El vi a l'antiguitat, economia, producció i comerç al mediterrani occidental, pp.17-31. Badalona.

PREVOSTI, M. (1981): *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*. Monografies Badaloneses, 3. Badalona.

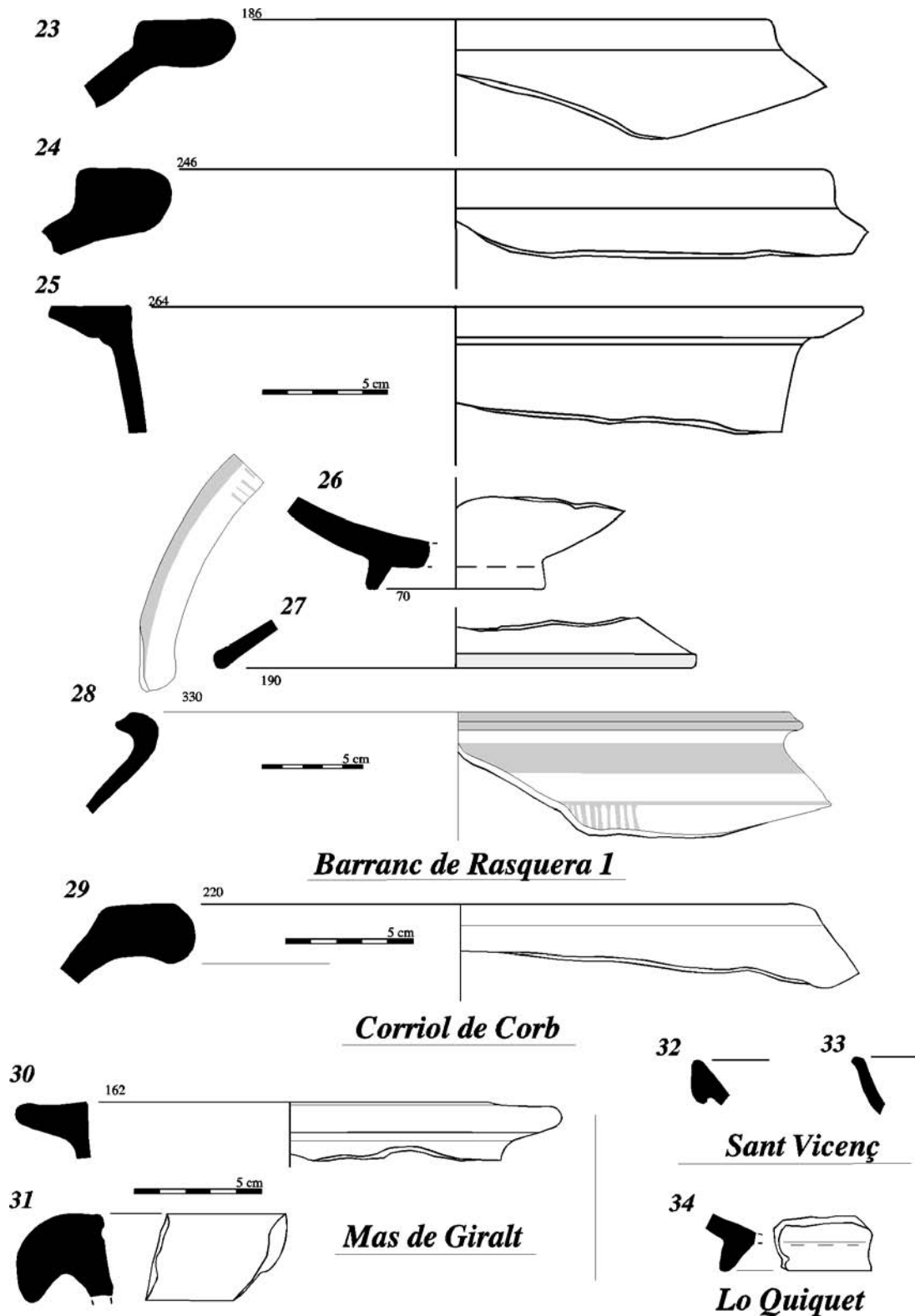
PREVOSTI, M., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (1987): *Algunes hipòtesis sobre els objectius i estratègies de la colonització romana a la costa central de Catalunya*. Actes de les I Jornades Internacionals d'Arqueologia Ro-

mana: De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior, pp. 85-96. Granollers.

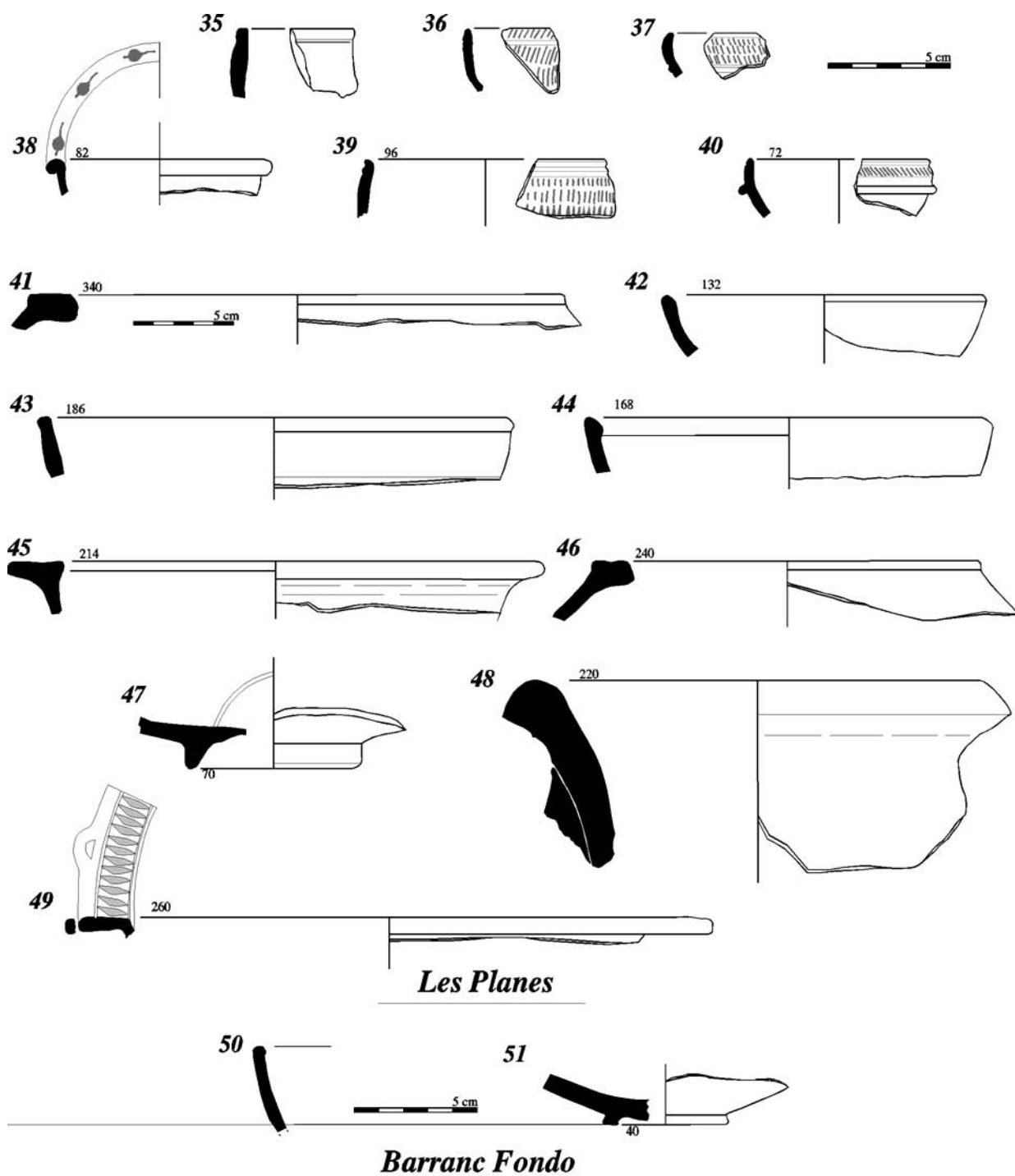
REVILLA, V. (1993): *Producción cerámica y economía rural en el bajo Ebro en época romana. El alfar de l'Aumedina, Tivissa (Tarragona)*. Col·lecció Instrumenta, 1, Publicacions de la Universitat. Barcelona.

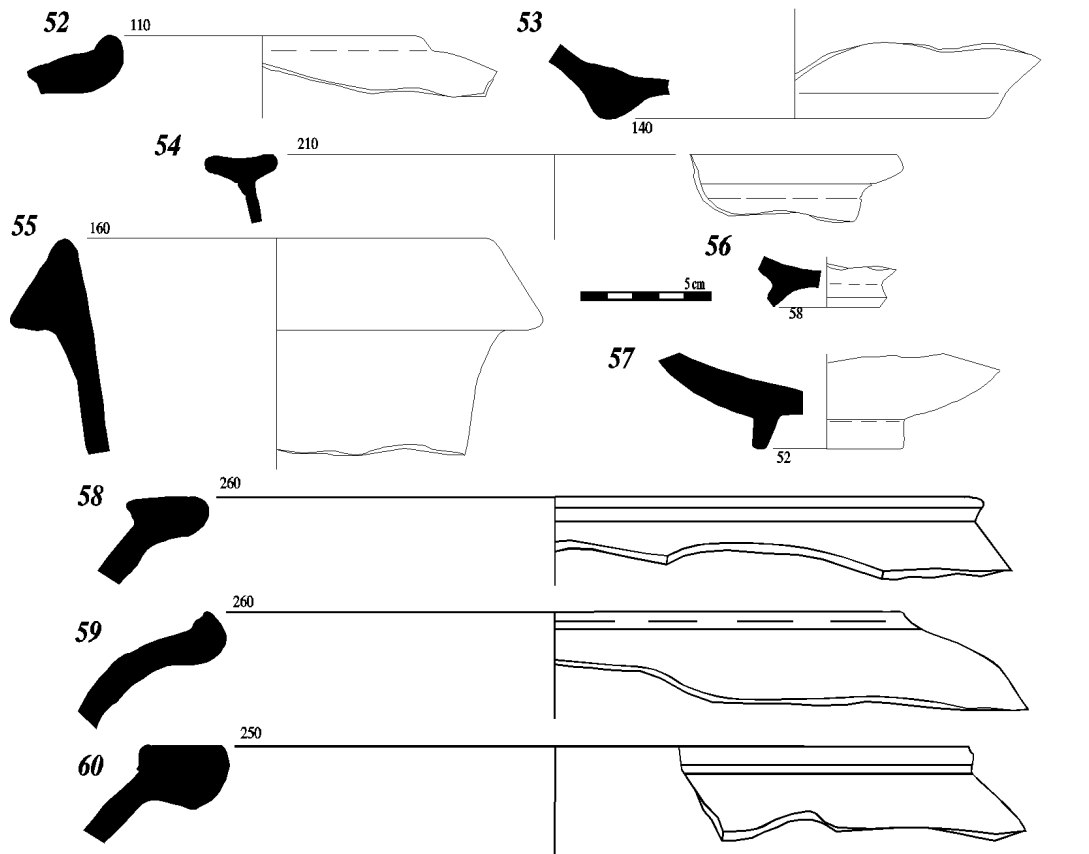
- 1.- Àmfora romana Pascual 1 (meitat segle I aC- 1r quart segle I dC); 2.- Gerra de terra sigil·latta hispànica tardana, segle III-IV dC); 3.- Àmfora romana Dressel 2-4. (fi segle I aC- segle I dC); 4.- Àmfora romana Keay XXIII (principis del segle IV- 1a meitat segle V dC); 5.- Terra sigil·latta hispànica tardana Dragendorff 37 (finals segle III dC- principis segle V dC); 6.- Cuina africana Lamboglia 10B (segle I- 250 dC); 7.- Terra sigil·latta africana clara A Lamboglia 1B (150-200 dC); 8.- Terra sigil·latta africana A Lamboglia 23 (150-200 dC); 9.- Tapadora de ceràmica de cuina africana, Ostia III, 170 (1a meitat segle III- segle IV dC); 10.- Terra sigil·latta africana clara D, Hayes 73 A (420-475 dC); 11.- Terra sigil·latta africana clara D Atlante XLVI, 9 (segles VI-VII dC); 12.- Vora de terra sigil·latta africana clara D, forma Hayes 61A (325-400 dC); 13.- Ceràmica comuna africana; 14.- Terra sigil·latta hispànica Dragendorff 37; 15.- Terra sigil·latta hispànica Dragendorff 37, tardana (finals segle III dC a principis segle V dC); 16.- Terra sigil·latta hispànica, forma 8, tardana (segles III-IV dC); 17.- Tapadora de ceràmica de cuina africana, Ostia III, 332 (iniciis segle I- finals segle V dC); 18.- Ceràmica de cuina africana, Ostia IV, 1 (2n quart segle V dC); 19.- Àmfora romana Keay LXII (2n quart del segle V- meitat segle VI dC); 20.- Terra sigil·latta africana clara A indeterminada; 21.- Terra sigil·latta africana clara A, possible Lamboglia 3b1 (150-200 dC); 22.- Ceràmica comuna africana, Ostia III, 267B (1a meitat segle II- iniciis segle V dC).

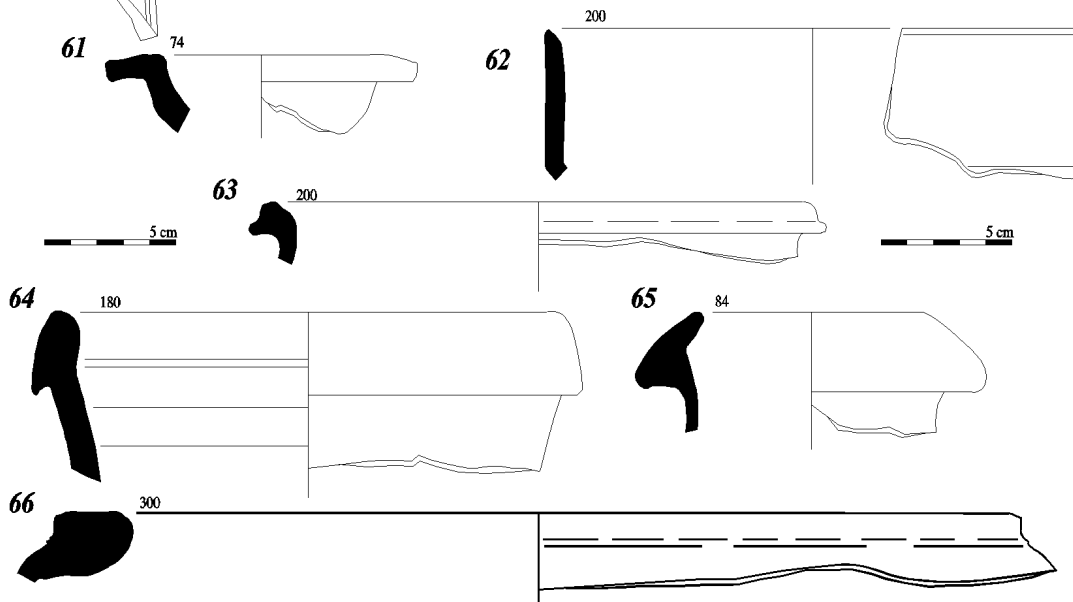
23 i 24.- Contenedors ibèrics o *pithoi*; 25.- Càlat ibèric; 26.- Bol o pàtera ibèrica; 27.- Tapadora de ceràmica de cuina fricana Ostia II, 302 (iniciis segle I - finals segle V dC); 28.- Gerra ibèrica del tipus "coll de cigne"; 29.- Vora d'un gran contenidor o *dolium*; 30.- Càlat ibèric; 31.- Morter itàlic, Dramont D2 (segle I dC); 32.- Terra sigil·lata africana clara D Lamboglia 103 (500- 575 dC); 33.- Terra sigil·lata hispànica, Dragendorff 18 (meitat segle I- II dC); 34.- Campaniana A, possible Lamboglia 27 (300- 50 aC) o Lamboglia 8 (150- 100 aC).

- 35.- Terra sigil·latta hispànica, Dragendorff 37 (2a meitat segle I dC); 36.- Terra sigil·latta itàlica, C-2B-48 de Goudineau; 37.- Terra sigil·latta itàlica, possible Goudineau 31 o semblant a les formes XXII de l'Atlante, entorn al canvi d'era; 38.- Terra sigil·latta hispànica Dragendorff 35 decorada amb barbotina (2a meitat segle I dC- finals segle II dC); 39.- Terra sigil·latta itàlica, possible 29-32a de Goudineau (15 aC-15 dC); 40.- Terra sigil·latta G., Dragendorff 24/25 (15-40 dC); 41.- Gran contenidor o *dolium*; 42.- Terra sigil·latta hispànica, forma 73 (meitat segle II- segle III dC); 43.- Terra sigil·latta hispànica, Dragendorff 37 (2a meitat segle I dC); 44.- Ceràmica de cuina africana, Lamboglia 10A (principis segle I- segle V dC); 45.- kalathos ibèric; 46.- Gran contenidor o *dolium*; 47.- Terra sigil·latta hispànica, possible Dragendorff 15-17 (segles II-III dC); 48.- Àmfora romana Dressel 7-11 (25 aC- 100 dC); 49.- Terra sigil·latta hispànica, forma 4 (1a meitat segle I- meitat segle II dC); 50.- Ceràmica de cuina africana, Lamboglia 10A (principis segle I- segle V dC); 51.- Terra sigil·latta africana clara, A indeterminada.

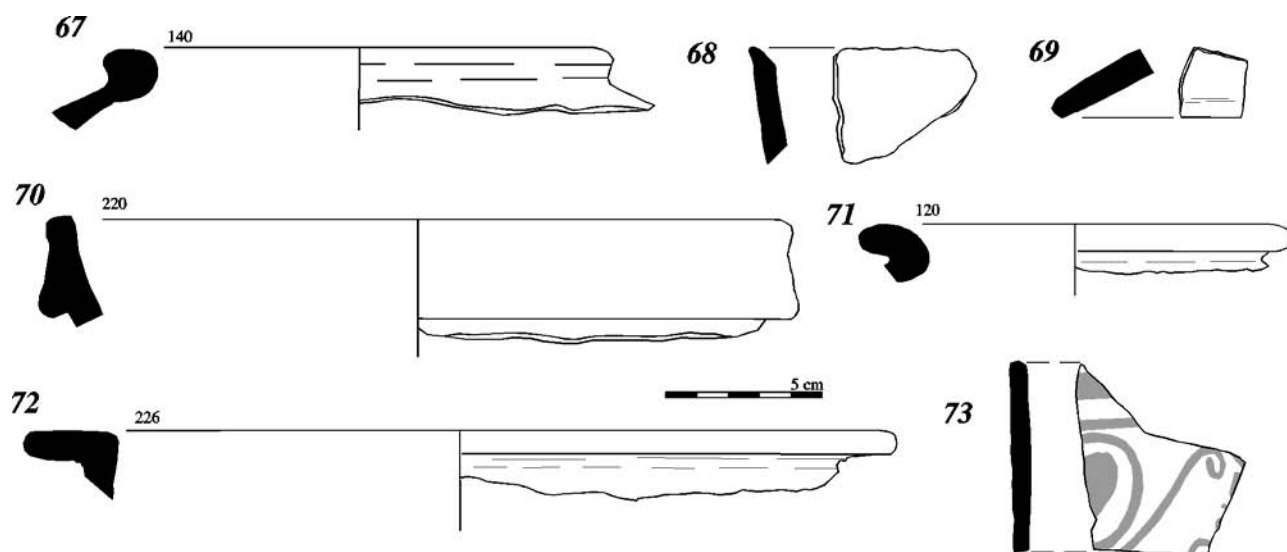

Mas de Molló 1

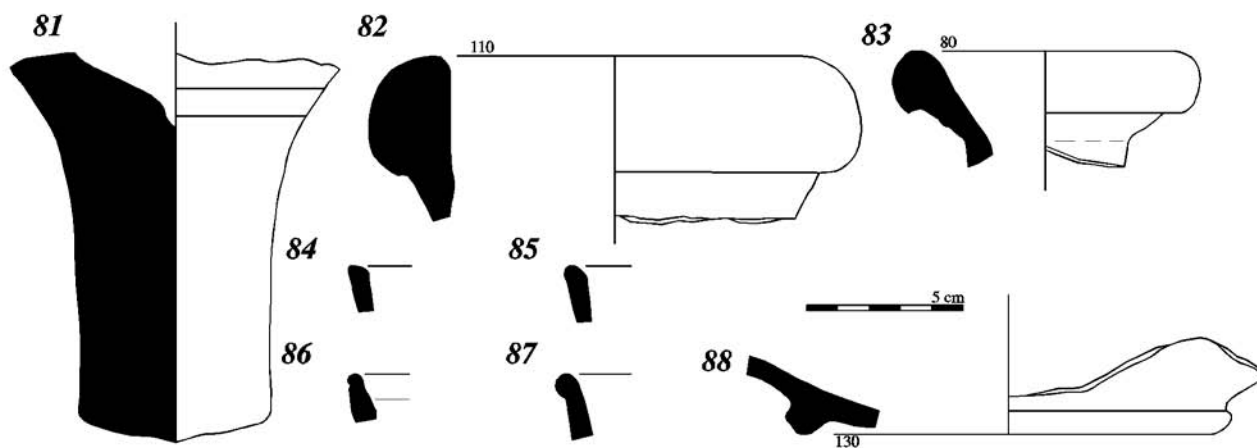
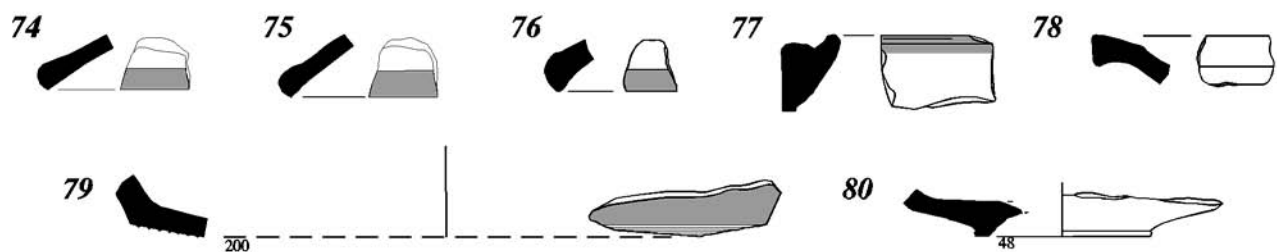

Mas de Molló 2

52.- Àmfora ibèrica; 53.- Base d'un gran contenidor o *pithos* ibèric; 54.- Càlat; 55.- Àmfora itàlica, Dressel 1A (135-50 aC); 56.- Pàtera o bol de ceràmica ibèrica; 57.- Campaniana A, possible Lamboglia 31 (225-75 aC); 58 a 60.- Grans contenidors (pitos o *dolia*); 61.- Terra sigil·lata gris paleocristiana, Rigoir 3, finals segle IV- segle V dC; 62.- Terra sigil·lata africana clara A, forma 3b1 (150-200 dC); 63.- Gerra ibèrica del tipus "coll de cigne"; 64.- Àmfora africana Keay XXV, meitat segle IV dC; 65.- Àmfora africana, Keay XLI (finals segle III- inicis segle IV dC); 66.- Gran contenidor (pitos o *dolium*).

Roca del Sol 2

Les Pedres

67.- Àmfora ibèrica; 68-69.- Ceràmiques a mà; 70.- Morter campanià (135- 50 aC); 71.- Gerra ibèrica; 72.- Càlat ibèric; 73.- Paret de ceràmica ibèrica amb decoració pintada; 74.- Tapadora de ceràmica de cuina africana, Ostia II, 302 (iniciis segle I dC- finals segle V dC); 75 i 76.- Tapadores de ceràmica de cuina africana, Ostia III, 332 (iniciis segle I dC- finals segle V dC); 77.- Ceràmica de cuina africana, Tarraco 1896 (segle V dC); 78.- Terra sigil·latta africana clara D, Hayes 67 (360-470 dC); 79.- Ceràmica de cuina africana; 80.- Terra sigil·latta hispànica, Dragendorff 15-17 (segle II-III dC); 81.- Àmfora romana indeterminada; 82.- Àmfora romana Dressel 2-4 (fi segle I aC- segle I dC); 83.- Àmfora romana, Keay XXV (segle IV dC); 84.- Terra sigil·latta africana clara A, Lamboglia 3b (150-200 dC); 85.- Terra sigil·latta africana clara A, Lamboglia 3b (150-200 dC); 86.- Terra sigil·latta hispànica, Dragendorff 29 (segle I dC); 87.- Terra sigil·latta hispànica, Dragendorff 37 (2a meitat segle I dC); 88.- Pàtera o bol ibèric.